

Stad, kunst en cultuur

De 'nieuwe' rol van de kunst in de stad*

Inez Boogaarts Miss Piggy's Art Treasures.

Art, moi feels, is the ice cream and fudge sauce on the otherwise somewhat boring poundcake of life. It is the yummy chocolate with a cherry enter you find once you peel away the drab tinfoil of the day-to-day grind. It is the rich, creamy hollandaise on the itzy-bitsy piece of broccoli, which you have to put there on the plate in order to have the excuse of eating the sauce of existence. It is - well, moi could go on but I think vous get the drift. Kissy-kissy! (Henson Associates, Inc. 1986)

Een jaar of tien geleden kwam 'de stad' alleen nog in het nieuws door klaagzangen over verval, criminaliteit, vandalisme of vervuiling en geen weldenkend mens wilde nog in de binnenstad wonen. Bedrijven verhuisden naar de rand van de snelweg of naar het weiland. Met de komst van yuppies halverwege de jaren tachtig gekoppeld aan de stijging van de grondprijzen, de bouw van dure appartementen aan de rivier of in de binnenstad, musea, opera's, theaters en talloze nieuwe winkels, is er inmiddels heel wat veranderd. Eén ding is duidelijk: de stad is weer 'in'. Stadsbestuurders stimuleren nieuwe ontwikkelingen en gaan er steeds meer toe over hun stad te 'verkopen'. De oplossing van diverse grootstedelijke problemen wordt gezocht in beleidsmaatregelen op het gebied van *city-marketing*. Binnen dit zogenaamde stedelijke vernieuwingsdenken wordt aan de kunst- en cultuursector een nieuwe rol toebedeeld. Kunst en cultuur moeten vooral geld opbrengen en daarnaast de kwaliteit van het stedelijke leven verbeteren.¹

Over deze 'nieuwe' rol van de kunsten in de stad is de laatste jaren in binnen- en buitenland veel geschreven. Veelal in de vorm van beleidsnota's of culturele (stads)plannen, maar ook in publiciteitsgevoelige onderzoeken en *features* in dag- of weekbladen. Het belang van de kunsten in steden *an sich* is geen punt van discussie. Wel lijken publikaties over de 'nieuwe' rol tot nu toe echter niet meer te hebben opgeleverd dan een serie van pretentieuze plannen en halve waarheden. In dit artikel wordt gepoogd de spraakverwarring rond de 'nieuwe' rol te ontrafelen.

Kunst en cultuur en de stedelijke ontwikkeling

De jaren vijftig en zestig stonden voor de meeste Westeuropese steden in het teken van de wederopbouw. De massaal ingezette industrialisering leidde in die periode op grote schaal tot toenemende welvaart; meer mensen kregen de beschikking over meer geld en meer vrije tijd. Aan het einde van de jaren zestig

kwam de suburbanisatie op gang. Directe aanleiding was de grootschalige afbraak en kaalslag van oude buurten. Tot dat moment bestond er in de stadsplanning weinig aandacht voor de sociale en culturele aspecten van stadsvernieuwing. De oliecrisis in 1974 maakte een abrupt einde aan de groei van de welvaart en in veel - met name Amerikaanse - binnensteden verslechterde de kwaliteit van het leven snel. Armoede, leegstand, woningnood, slecht openbaar vervoer en een groeiende werkloosheid namen vooral in de stadscentra toe. Hoewel de kaalslag plaats maakte voor kleinschalige stadsvernieuwing hield de suburbanisatie aan. Ook in die periode was er weinig aandacht voor de verbetering van het culturele klimaat en haar eventuele *impact* op het stadsleven.²

Vanaf het begin van de jaren tachtig verandert dit beeld langzaam. Economische groei, hogere inkomens en pluriforme levensstijlen leiden tot een groeiende vraag naar onroerend goed in binnensteden. Het lijkt erop dat binnensteden langzaam - en gedeeltelijk - herstellen van de negatieve effecten van de economische stagnatie en suburbanisatie. Stadsbestuurders spelen op deze ontwikkelingen in door de stad te 'verkopen' aan nieuwe 'doelgroepen': toeristen en bedrijven.³ Ze benadrukken daarbij de lokale kwaliteiten en de sterke economische groei als ideale vestigingsplaatsfactoren. Typische stadsproblemen worden bewust genegeerd. *City-marketing* wordt gebruikt om de stad aan de man te brengen. De kunst- en cultuursector krijgt in dit scenario een 'nieuwe' rol toebedeeld.

In oude stedelijke havengebieden worden grootse investeringsprojecten ontwikkeld: de Docklands in Londen, de Inner Harbor in Baltimore, de Kop van Zuid in Rotterdam of de IJ-oeveren in Amsterdam. Waar geen oude haven te vernieuwen valt, worden andere prestigieuze projecten - in Frankrijk *les grands projets* genoemd - uit de grond gestampt. In Brussel,

Glasgow, Parijs en Berlijn verrijzen geïntegreerde projecten van kantoren en woningen, kwalitatief hoogwaardige winkels en uitgebreide recreatieve en culturele voorzieningen.⁴

Kunst moet in deze strategie niet alleen geld opbrengen, maar tegelijkertijd de kwaliteit van het stedelijke leven verbeteren. De kunstsector wordt daarmee onderdeel van 'profilering', 'image-building' of 'city-marketing'. Er wordt geïnvesteerd in theaters, operahuizen en musea. Er ontstaan culturele 'districten' ten behoeve van een kwalitatief 'hoogstaande' culturele omgeving. Een ontwikkeling die duidelijk zichtbaar is in steden als Rome, Florence, Wenen of Parijs, maar ook in Duitse steden waar het ene theater na de andere opera verrijst. Geld lijkt in deze slag om de cultuur nauwelijks een rol te spelen.⁵ Hamburg, Keulen, Frankfurt, Stuttgart en Berlijn strijden met elkaar om de positie van Duitslands culturele hoofdstad. Door de recente Duitse eenwording werpen Oost-Berlijn, Leipzig en Dresden zich op als geduchte concurrenten. Ook Amsterdam, Rotterdam en Den Haag lijken met elkaar verwickeld in een stedenstrijd en proberen mede om die reden grote internationale tentoonstellingen binnen de stadsgrenzen te halen.

Kunst ontwikkelt zich sinds jaar en dag in metropolen waar veel kunstenaars en kunstliefhebbers wonen en waar van oudsher ook de meeste theaters en musea gevestigd zijn. Nieuw is de uitgesproken wijze waarop gemeentebesturen koket- teren met de kunsten. Niet de esthetiek, de ethiek of politieke doelstellingen van de kunsten staan daarbij voorop. Het gaat vooral om de effecten die kunst kⁿ hebben: als instrument in de stedelijke en sociale vernieuwing, als prikkel om de stad aantrekkelijk te maken voor nieuwe inwoners

of als vestigingsplaats voor bedrijven en diensten.

Waarom nu juist de kunsten deze nieuwe rol krijgen toebedeeld, is onduidelijk. De toegenomen individualisering en de economische opleving in de tweede helft van de jaren tachtig zijn hier waarschijnlijk debet aan. Een andere factor van belang is de stijging van de populariteit van opera, beeldende kunst en architectuur. Ook de veronderstelde economische betekenis van de kunsten speelt een aanwijsbare rol. De socioloog-econoom Siebel omschreef deze ontwikkeling treffend in *Die Zeit*: ‘Das neue Interesse an der Kultur manifestiert sich daher vor allem als neues Interesse an der Stadt und ihrer Urbanität.’¹⁶

Vooralsnog lijkt er vooral sprake te zijn van een *geloof* in de nieuwe rol van de kunsten in steden. Een idee dat wordt versterkt wanneer de concrete plannen en recent onderzoek op dit terrein in beschouwing worden genomen.

Het is niet duidelijk wat stadsbestuurders en onderzoekers nu eigenlijk verwachten van de nieuwe rol van de kunsten in steden. In *Mozart in the Metropolis* stelt Whitt dat ‘the performing arts are becoming an important part of the urban growth machine (...). The arts are now a politically acceptable and useful urban growth strategy.’¹⁷ Whitt veronderstelt dat veel stadsbestuurders de kunsten gebruiken in een poging de vernieuwing van het stadscentrum te bespoedigen teneinde bedrijven aan te trekken en effectiever te kunnen concurreren met andere steden. Nu klinkt dat uitgangspunt plausibel, maar de vraag blijft natuurlijk wat van dergelijke voornemens terecht komt.

Culturele plannen en het stedelijke beleid
Het is geen geheim dat de kunsten zich momenteel mogen verheugen in een groeiende belangstelling en dat er veel geld bij betrokken is. Kunstsporing is voor het bedrijfsleven

fiscaal aantrekkelijk en biedt de mogelijkheid meer publieke bekendheid te krijgen of een eventueel slecht imago op te poetsen. Werk van kunstenaars als Jeff Koon, Keith Haring, Rob Scholte en Andy Warhol ligt goed in de markt. Daarnaast werpen wereldsteden en nationale centra zich met ambitieuze plannen in de strijd om de positie van Kunststad-Nummer-1. Zonder uitzondering zijn de verantwoordelijke bestuurders opvallend positief over de mogelijke effecten van investeringen in cultuur: ‘Kunst en cultuur als nieuwe economische basis van de toekomst’; ‘Kunst en cultuur helpen de binnenstad te revitaliseren, het zakenleven aan te trekken en aantrekkelijker te maken’; ‘Ze lossen problemen op zodat steden effectiever kunnen concurreren met andere steden en suburbane gemeenten.’¹⁸

Ook de hoofdstedelijke Dienst voor de Ruimtelijke Ordening gebruikt een vage, wat vrijblijvende omschrijving: ‘De cultuur verschaft Amsterdam daarmee een internationaal karakter en kosmopolitische uitstraling, waarbij de ongedwongen sfeer en vooruitstrevendheid opvallen.’¹⁹ Greffrath omschrijft deze ontwikkeling in *Die Zeit* als: ‘Kunst: die letzte Wachstumsindustrie, die billigste Sozialpolitik, die modernste Herrschaftstechnik.’²⁰

Wanneer men de stedelijke ontwikkelingen en de culturele plannen globaal beschouwt, lijkt er sprake te zijn van drie ‘verborgen’ verwachtingen. De eerste verwachting is het vermeende belang van de economische betekenis van cultuur in de stad. Daarnaast de mogelijkheid dat kunst en cultuur een bijdrage leveren aan de kwaliteit van het leven. En ten slotte de overtuiging dat de kunsten een beter stedelijk imago bevorderen of creëren. In *Blueprint for a Booming City* komen deze verwachtingen ter sprake als ‘the benefits that

a thriving cultural milieu brings. The economic, employment and urban regeneration arguments for lively arts policies are now widely documented and well understood. In turn they confer further benefits, making cities with high artistic profiles more prestigious and attractive destinations for inward business investment and relocation, and for tourism. However (...), it is central to Birmingham City Council’s arts strategy that investment shall also enrich the contact between the arts and the daily lives of people living and working in the city, to enhance the contribution of the arts both to their understanding of themselves and also to the overall quality of their lives.’¹¹

Behalve een meer algemene bijdrage aan de stedelijke welvaart lijken stadsbestuurders in de eerste plaats een produktieve bijdrage van kunst en cultuur te verwachten op het gebied van de werkgelegenheid zowel binnen als buiten de culturele sector. Daarnaast zouden de kunsten inkomsten genereren, investeringen bevorderen in andere sectoren en bedrijvigheid aantrekken. Pittas meent dat de kunsten daarmee een belangrijk fundament voor een nieuwe industrie zijn geworden, ‘pumping for example almost \$6 billion per year into the New York City metropolitan economy’.¹²

De tweede ‘verborgen’ verwachting heeft betrekking op de kwaliteit van het (stads)leven. Bianchini c.s.: ‘The quality of life in our towns and cities has become, suddenly, a major political issue (...). The best strategic programme for improving the quality of life might well turn out to be based on developing a coherent and wide-ranging arts and cultural policy.’¹³ De wil om de kwaliteit van leven in steden te verbeteren, laat zich makkelijk verklaren: binnensteden zijn in de loop der jaren veranderd in winkelcentra met kantoren en parkeerplaatsen, die er ’s avonds verloren bijliggen. Culturele voorzieningen zouden -

naast de aanwezige cafés, restaurants en winkels - mensen op verschillende momenten van de dag en gedurende het hele jaar naar de stad trekken. Zo dragen ze bij aan openbare veiligheid en sociale vernieuwing.

De derde verwachting is dat kunst en cultuur de ‘herkenbaarheid’ van de stad zullen verhogen en wel door een krachtige ‘uitstraling’, een nieuwe ‘identiteit’ of een aantrekkelijk ‘imago’. In het verleden zou de identiteit van de stad zich op ‘natuurlijke’ wijze ontwikkeld hebben. Stadhuizen, bibliotheken, musea, galerieën, theaters en concertgebouwen vormden het karakter van de stad en bepaalden zodoende de identiteit.¹⁴ Een deel van het culturele erfgoed is echter verloren gegaan, waardoor een dergelijke ‘natuurlijke’ identiteit ontbreekt. De kunsten zouden een nieuwe identiteit kunnen bewerkstelligen.

Culturele plannen

Investeringen in culturele voorzieningen zijn gebaseerd op bepaalde verwachtingen. Op welke verwachtingen de stadsbestuurders zich baseren is vooralsnog onduidelijk. De onbekendheid omtrent de potentiële rol van de kunsten in de stad hangt voor een deel samen met de onduidelijkheid van de stedelijke culturele plannen. Culturele plannen kenmerken zich door het ontbreken van duidelijk omschreven doelstellingen. Ze vertonen tegenstrijdigheden en uit de plannen spreekt een binnenstedelijke voorkeur. Veel ‘cultuurplannen’ zijn in de praktijk te reduceren tot stedelijke beleidsplannen met een cultuursausje erover heen, waarin nauwelijks rekening wordt gehouden met het reguliere cultuurbeleid en met lokale cultuurbelangen (van kunstenaars bijvoorbeeld). Een groot deel van de culturele plannen is op drijfzand gebouwd. Dat zou op zichzelf niet erg zijn als niemand er slechter

van zou worden en de plannen weinig kosten met zich mee zouden brengen. In *Die Zeit* vraagt men zich af: ‘Was ist schlecht daran? (...) Was steht gegen eine Kultur, die sich als Schaumteppich über die Risikogesellschaft legt und die Menschen auf alles gefaßt macht?’¹⁵

De meeste plannen lijken te zijn gemaakt om verschillende doelen tegelijkertijd te dienen en om verschillende bevolkingsgroepen op verschillende niveaus ter wille te zijn. Het is niet ondenkbaar dat het realiseren van deze doelstellingen in de praktijk onmogelijk is of dat de doelstellingen tegengesteld zullen werken: de meeste plannen zijn gericht op het aantrekken van buitenlandse toeristen maar moeten ook lokale bewoners stimuleren. Het zal in de praktijk niet makkelijk zijn buitenlandse toeristen aan te trekken met een buurtgericht kunstplan of met een lokaal georiënteerde tentoonstelling. Daarbij is het niet moeilijk te veronderstellen dat slechts een beperkt deel van de lokale bevolking de hoge prijs kan of wil betalen voor een internationale voorstelling in de schouwburg.

Ten slotte valt op dat de plannen vooral op de binnenstad en haar bewoners gericht zijn. (Inter)nationale voorstellingen en tentoonstellingen vinden vooral in het centrum plaats en slechts incidenteel in de buitenwijken. Het is niet ondenkbaar dat een sterke nadruk op topkunst in het centrum tot versterking van sociale en culturele ongelijkheid onder de lokale bevolking zal leiden.¹⁶

Onderzoek naar de ‘nieuwe’ rol van kunst en cultuur in de stad

In de laatste tien - sommige mensen beweren twintig - jaar zijn er verschillende Amerikaanse onderzoeken gepresenteerd waarbij vooral de economische betekenis van de kunsten in de stad aandacht heeft gekregen. In die

onderzoeken zijn grofweg twee tendensen traceerbaar. De ene groep - de optimisten - wil met het onderzoek bewijzen en rechtvaardigen dat kunst en cultuur een belangrijke bijdrage leveren aan het economische, sociaal-culturele en ruimtelijke klimaat van de stad. De andere groep - de pessimisten - is een stuk sceptischer.

De optimisten - in Engelstalige literatuur: *the advocates* - veronderstellen dat investeringen in kunst en cultuur extra inkomsten en werkgelegenheid binnen en buiten de culturele sector (onder andere in hotels en horeca) opleveren. Ook zouden steden leefbaarder worden door een aantrekkelijker, veiliger en ‘gezelliger’ binnenstad. Het grootste deel van dit type onderzoek kenmerkt zich door een economische invalshoek: er wordt vooral geprobeerd het economische belang van de kunsten voor een stad of regio aan te tonen. Wolf zegt over deze studies: ‘They have offered a “magic formula” to convince elected officials, real estate developers and the general public, who care nothing about the arts, that they are nevertheless worth supporting.’¹⁷ Kunstinstellingen kosten de gemeenschap niet alleen geld, maar leveren ook geld op. Deze *economic impact-studies*, vaak in de vorm van *case-studies*, proberen te berekenen hoeveel de investeringen in kunstinstellingen op termijn opleveren binnen en vooral buiten de culturele sector. Dit zogenaamde *multipliereffect* wordt berekend op basis van een typologie van de kunstbezoekers (toeristen) en hun uitgaven in de kunst- en daaraan gerelateerde sectoren. Daarnaast worden in de regel ook de opbrengst voor de lokale bedrijvigheid en de kosten en baten voor de overheid - die direct of indirect aan de culturele sector besteed worden of uit die sector afkomstig zijn - getaxeerd. Ook belastinginkomsten die direct aan de kunsten zijn gerelateerd, zijn meestal in de berekening opgenomen. In het algemeen voorspellen deze

studies een indrukwekkende toename van banen gekoppeld aan een omzetgroei. Volgens een lid van de Commissie voor het Jaar 2000 is kunst in New York *big business*, een industrie waarin jaarlijks 5,6 miljard dollar wordt omgezet, die 117.000 banen creëert en miljoenen toeristen trekt.

In Europa is de populariteit van de economische *impact-studies* van recenter datum. De rapporten van bijvoorbeeld John Myerscough uit 1988 hebben internationaal grote bekendheid gekregen. Hij berekende dat de kunst in Groot-Brittannië een economische groeisector is, met een jaarlijkse omzet van 10 miljard pond, waar een half miljoen mensen in werkzaam is en waarbij sinds 1981 de werkgelegenheid met 25 procent is toegenomen.¹⁸ Een sterke culturele infrastructuur kan volgens hem een economische *asset* zijn voor het bedrijfsleven.¹⁹ Bianchini c.s. van het *Centre for Local Economic Strategies*, bevestigt dit beeld: ‘One starting point is that the economic sectors of leisure, tourism, broadcasting, telecommunications and retailing are amongst the fastest growing in the modern economy.’ Glasgow, Europese Culturele Hoofdstad in 1990, heeft volgens de auteurs het programma van stedelijke vernieuwing hoofdzakelijk gebaseerd op investeringen in de kunsten, musea, openbare faciliteiten en toerisme. In 1984 kwamen 700.000 toeristen naar de stad, in 1987 al vier miljoen.²⁰ Het *multipliereffect* van één (arbeidsplaatsen) in de kunsten was, ten tijde van het onderzoek 1,6 arbeidsplaatsen in toeleverende diensten.²¹

Uiteraard mag het Nederlandse onderzoek van de Stichting voor Economisch Onderzoek (SEO, 1985) niet onvermeld blijven.²² In deze eerste Nederlandse economische *impact-studie* is ‘aangetoond’ dat de economische betekenis van de professionele kunsten in Amsterdam meer dan een miljard gulden bedraagt. Het rapport is bekend(er) geworden onder de titel

Meer dan een miljard. Veel Nederlandse steden baseren zich - terecht of onterecht - op dit onderzoek.

Naast deze economische *impact-studies*, bestaat er een beperkt aantal onderzoeken dat oog heeft voor ‘andere’ of kwalitatieve effecten van de kunsten op de stad. Hoewel de titel anders doet vermoeden is Perloff met *The Arts in the Economic Life of the City*, een van de eerste (stedelijke) onderzoekers die een meer kwalitatieve benadering voorstelt.²³ Ook hij besteedt veel aandacht aan *multipliereffecten*, maar hij doet meer. ‘Focus on the institutional requirements and community needs within the arts “system”, as well as on the changes in the social and physical environment that are desirable if the arts and the cities are to flourish together in the future.’²⁴ Hij gaat na welke wegen er bestaan om de economische bijdrage van de kunsten te vergroten.²⁵ Dat is vrij opmerkelijk gezien ook de tijd waarin het onderzoek tot stand kwam. Er bestond op dat moment - 1979 - geen enkele aanwijzing dat de binnenstad ooit opnieuw als aantrekkelijke verblijfplaats gezien zou worden. Met enige terughoudendheid stelt hij: ‘The arts are not likely to provide a panacea for the economic problems of central cities, but they have a significant role to play (...) beautifying, restoring and revitalizing the city.’²⁶

Myerscough stelt dat de kunsten fungeren als een katalysator voor de stadsvernieuwing en daarnaast een cruciale bijdrage aan bepaalde buurten leveren. De werkplaatsen voor kunstenaars en designers zijn een impuls voor de attractiviteit van de buurt, ‘their continuing presence is needed not least for the life it brings to the area’.²⁷ Kunstprojecten in de directe omgeving verhogen de aantrekkelijkheid als investeringsplaats voor het bedrijfsleven en vergroten het prestige van de omgeving.

'Investment in amenities is part of a new spirit of competition among European and World cities,' schrijft Myerscough.²⁸ Bianchini c.s. gaat ook nader in op de meer kwalitatieve kant van de rol van de kunsten in Amerikaanse steden: 'Arts-led investment is the most efficient way of beginning the process of raising morale and developing atmosphere in what had become low status and moribund districts.'²⁹

In eigen land vond het jaarverslag van de Rijksplanologische Dienst (RPD) veel weerklank. De RPD liet in 1988 weten te geloven 'in de mogelijkheden van cultuur bij de ontwikkeling en revitalisering van steden en hecht grote waarde aan de wisselwerking tussen cultuur en steden'.³⁰ Bloeiende, goed functionerende steden kenmerken zich onder meer als woonplaats voor mensen uit diverse groepen van de samenleving door veel kunst en hoger onderwijs en door interessante attracties en de aanwezigheid van elites met geld, macht, cultureel kapitaal en internationale culturele contacten.

Er zijn weinig pessimistische geluiden te horen over de nieuwe rol van de kunsten in de steden. Door de aangehaalde (optimistische) auteurs wordt vooral een taboe doorbroken door kunst en cultuur in verband met economie te brengen. Toch is een wellicht groeiend aantal mensen kritisch ten aanzien van deze 'nieuwe' aandacht. De historicus Thomas Bender bijvoorbeeld, voert aan dat het zwaartepunt van het culturele leven van New York is verlegd van de produktie van kunst naar de consumptie. De metropool dreigt zo een museum te worden. De tijd van het oriënteren en experimenteren voor jonge kunstenaars is in New York voorbij. Kunst dreigt te verworden tot een modeartikel waarbij verkoopbaarheid voorop staat.

Investeren in de kunsten in Duitsland - vooral in musea, opera's en theaters - wordt door Herman Glaser (cultuurchef in Neurenberg) getypeerd als 'postmodern

ensceneringsgedoe'.³¹ Alleen rijke en prestigieuze steden strijden met elkaar om de cultuur. Het feit dat (te) veel geld wordt besteed aan gebouwen en architectuur heeft soms als consequentie dat er (te) weinig geld overblijft voor de inrichting, het management en de acquisitie van collecties of voor de financiering van voorstellingen.

Greffrath stelt in *Die Zeit* de 'democratiserende' functie van cultuur en het gegeven dat de kunst uit de sfeer van *l'art pour l'art* wordt gehaald als argumenten pro kunsten in de stad, ter discussie. De consumptie neemt volgens hem weliswaar toe, maar er treedt geen differentiatie van publiek op en er is niet direct sprake van een grotere betrokkenheid. Sommige mensen menen dat megatentoonstellingen drempelverlagend zouden werken, maar Greffrath stelt vast dat er alleen meer mensen uit een groter gebied op afkomen.³²

Een ander kritisch onderzoeksrapport is *Economic Impact of the Arts: A Sourcebook* uit 1987.³³ In deze in ons land niet erg bekende bundel wordt gesteld dat economische *impact-studies*, vooral als rechtvaardiging worden gebruikt voor (publieke) uitgaven aan de kunsten. Dat hoeft op zichzelf geen bezwaar te zijn, maar van verschillende kanten wordt op de negatieve consequenties van deze redenering gewezen. Seaman: 'As an economist, however, I fear that impact studies are focusing on the wrong issues, using an inappropriate tool, and perhaps reaching false conclusions.'³⁴

Schuster meent in een bundel uitgegeven ter gelegenheid van het onderzoek/symposium *The Arts and the Changing City: an Agenda for Urban Regeneration* met betrekking tot de *impact-studies*, dat de economische betekenis van de kunsten wordt gebruikt als rechtvaardiging voor iets waarvoor de kunsten niet zijn ontwikkeld en voor iets dat de kunsten niet voor ogen hebben.³⁵ Een kunstenaar in

Gloucester schrijft in een reactie op het symposium: 'What about the people on the sprawling housing estates, the city's poor underclass and its very own radical history and working class?'³⁶

Eind 1989 werd in Nederland (opnieuw) een rapport gepubliceerd over de rol van de kunsten in Amsterdam en de bijdrage van de lokale overheid.³⁷ In tegenstelling tot de *impact-studie* van de Stichting Economisch Onderzoek, (SEO) is dit onderzoek van Van den Berg niet erg positief over de economische potentie van kunst en cultuur in de hoofdstad. De onderzoeker is van mening dat het economische belang van het culturele leven geen aanleiding vormt voor nieuwe publieke investeringen in deze sector. De verwachtingen voor het aantrekken van bedrijvigheid zijn overspannen en worden niet door onderzoeksfeiten bevestigd.³⁸ Het vaak gebruikte argument dat kunst en cultuur ingrediënten zijn voor een creatief, innovatief en tolerant klimaat is volgens Van de Berg, volstrekt ongrijpbaar. De vage termen worden gebruikt om daarmee uitbreiding van overheidssubsidies te bepleiten.³⁹

Onderzoek en resultaten

In het bovenstaande is al min of meer tot uitdrukking gekomen dat, hoewel sommige onderzoeksresultaten behoorlijk 'hard' lijken, er heel wat meer over te zeggen valt dan op het eerste gezicht lijkt. Dit geldt voor de economische *impact-studies*, maar ook voor de onderzoeken waarin meer kwalitatieve aspecten in beschouwing zijn genomen.

Daarbij vallen drie zaken op. De onderzoeken en de gepresenteerde resultaten zijn erg algemeen van aard. Voorts blijft onduidelijk wie van de positieve effecten profiteert. Ten slotte zijn de onderzoeken vaak erg pretentius.⁴⁰

Verschillende onderzoeken zijn algemeen van inhoud en zo mogelijk nog algemener van aard in de presentatie van resultaten en conclusies. De doelstellingen van de onderzoeken zijn meestal niet erg duidelijk en dat heeft repercussies voor datgene wat wordt 'bewezen'. Cultuurvoorzieningen, faciliteiten en accommodaties worden op één lijn gesteld en meestal wordt er geen enkel onderscheid aangebracht tussen inrichting, voorstelling of accommodatie. Bij financieringsoverzichten worden gemeentelijke subsidies, sponsorbijdragen en 'eigen' inkomsten door elkaar gebruikt.

Een precisering van de begrippen kunst en cultuur (in het Engels vrijwel altijd 'the arts') ontbreekt in de regel.

De praktijk leert dat er een heel gedifferentieerde wereld schuil gaat achter toneel, dans, mime, literatuur, moderne muziek, video of film. Deze sectoren vertegenwoordigen de meest diverse groepen kunstenaars met bovendien verschillende organisatievormen en specifieke financieringsstructuren, vakbonden of netwerken. Het is nauwelijks speculatief te veronderstellen dat ze mede daarom een zeer verschillende *impact* op de stad hebben.

Zeer specifieke onderzoeksresultaten die met de nodige voorzichtigheid door onderzoekers werden gepresenteerd, worden door andere onderzoekers of door stadsbestuurders zo snel mogelijk gegeneraliseerd. Ook Myerscough maakt zich er met zijn uitspraken over de kwaliteit van leven en de rol van de kunsten in de stedelijke vernieuwing, makkelijk van af. Het klinkt allemaal mooi hoewel niet duidelijk is wat het concreet betekent.⁴¹

Daar de doelen en bedoelingen van de onderzoeken behoorlijk vaag blijven, is het moeilijk de resultaten in de juiste proporties te beschouwen. Als er gesproken wordt over

‘positieve resultaten’, moet duidelijk zijn voor wie dat positief is en wat de directe en indirecte gevolgen voor diegenen zullen zijn. Het is voorts aannemelijk dat er verschil in waardering bestaat voor bijvoorbeeld een ‘goed kunstklimaat’. ‘Echte’ kunstminnaars, die veel voorstellingen bijwonen en in de toekomst een groter aanbod voorgeschoteld krijgen, waarderen investeringen in het kunstklimaat anders dan een onroerend-goedontwikkelaar. De verschillen in waardering zijn nog groter voor de lokale bevolking in vergelijking tot buitenlandse toeristen of congresgangers.

Daarnaast worden bijna nooit de negatieve aspecten - de sociale kosten - van de ‘nieuwe’ rol ter discussie gesteld. Men denke hierbij aan de overlast van parkeren, ‘gezelligheid’ tot diep in de nacht of bezuinigingen ten koste van amateuristische kunstbeoefening. Uit mijn eigen onderzoek naar de rol van festivals in Edinburgh, Schotland, is gebleken dat sommige stadsbestuurders zich wel bewust zijn van deze sociale kosten, maar die onder druk van de ‘publieke opinie’ liever niet vermelden. Ook in grote economische *impact-studies* worden ze vaak ‘vergeten’. In het licht van ‘wie profiteert van de nieuwe rol van de kunsten?’ zou onderzoek naar de sociale kosten zeer interessante - en wellicht afwijkende - inzichten kunnen opleveren.⁴²

Sommige onderzoeksresultaten suggereren meer dan ze in feite waar kunnen maken. Het is bekend dat er relatief weinig onderzoek is verricht in de kunstsector en dat de kwaliteit van de gebruikte data te wensen overlaat. Dit heeft voor het onderzoek tenminste vier implicaties.

Ten eerste, moet in het begin veel tijd en geld worden besteed aan het vergaren en verzamelen van data voor een vrij simpele statistische analyse. Gevolg is dat de tijd (en het geld) om meer complexe en tijdrovende analyses uit te

voeren, ontbreekt. De vermeende kwalitatieve aspecten als ‘kwaliteit van leven’, prestige, allure, ambiance, worden meestal niet daadwerkelijk onderzocht of ‘bewezen’, maar zonder enig bewijs verondersteld. Van den Berg stelt dat de economische betekenis vooral een banier is waaronder gesubsidieerde kunstinstellingen zich scharen.⁴³ Onderzoek naar de betekenis van de kunsten voor het stedelijk imago, is complex en voor zover bekend weinig verricht. Het is dan ook wetenschappelijk aanvechtbaar om de effecten te claimen van zaken die niet echt zijn onderzocht en waarvan het resultaat niet vaststaat.

In de tweede plaats betreffen de onderzoeken vooral *case-studies*. De bevindingen worden echter gegeneraliseerd voor diverse sectoren in verschillende steden in uiteenlopende werelddelen. Onderscheid tussen de binnenstad en andere buurten, of gebruikers en niet-gebruikers van de kunsten, wordt nauwelijks gemaakt.

De *cases* zijn dusdanig specifiek en uniek dat de bevindingen niet zomaar vertaald kunnen worden in algemene termen. De bekendste voorbeelden, *the Port Authority-study* van New York en New Jersey of het Amsterdamse SEO-onderzoek, kunnen gerust atypisch worden genoemd. Grove generalisaties leiden er dan toe dat de onderzoeksresultaten een eigen leven gaan leiden. Dit is bijvoorbeeld het geval met het SEO-rapport uit 1985. Eerst geeft de buitenwereld het rapport de titel *Meer dan een miljard* en vervolgens wordt het (de feitelijke dataverzameling vond in 1983 plaats) te pas en te onpas van Apeldoorn tot Breda gebruikt om te rechtvaardigen dat de kunsten moeten worden gesteund. Seaman noemt dit het *we have an economic impact, too-syndrom*.

Ten derde werken veel van de economische *impact-studies* volgens de *multipliereffect*-methode. Deze effecten worden vaak overdreven en zijn slechts relevant indien louter uitgaven

voor logies en eten van bezoekers die de stad bezoeken voor (bepaalde) culturele attracties worden geteld. In veel onderzoeken echter, worden alle uitgaven in de telling meegenomen. Het verdient dan ook aanbeveling andere methoden te gebruiken vooral wanneer een vergelijking of afweging gemaakt moet worden tussen het economische belang en de kwalitatieve aspecten van de kunsten.⁴⁴

Ten slotte lijken sommige onderzoeksresultaten tegenstrijdig met bevindingen in andere onderzoeken. Dit geldt bijvoorbeeld voor het vermeende effect van de kunsten op het aantrekken van bedrijvigheid. Van den Berg bijvoorbeeld, wijst erop dat zakelijk leiders culturele voorzieningen *niet* in hun afweging betrekken wanneer ze over een nieuwe vestigingsplaats nadenken.⁴⁵ Het *Financieel Economisch Magazine* publiceerde enige maanden later de uitkomsten van een enquête waaruit blijkt dat het culturele en intellectuele klimaat wél degelijk meeweegt bij het zoeken naar een nieuwe vestigingsplaats.⁴⁶

Overspannen verwachtingen?

Een en ander overziend, kan worden geconcludeerd dat onderzoek naar de nieuwe rol van de kunsten in steden in een beginfase verkeert en dat nog heel wat werk moet worden verricht om tot betere inzichten te komen. Economische (*impact*-)studies zijn nuttig en welkom, maar moeten niet het enige terrein blijven waarmee het belang van de kunsten kan worden ‘gerechtvaardigd’.⁴⁷ Seaman: ‘Economic analysis (...) is helpful due more to the quality of the reasoning it requires than to the quantity of statistics it generates.’⁴⁸

Hoewel onderzoek in eerste instantie publieke uitgaven aan de kunsten lijkt te willen legitimeren, mag dat niet leiden tot de bijna groteske overdrijving van de positieve effecten en de verwaarlozing van de mogelijke negatieve effecten.⁴⁹

Inez Boogaarts

was in 1991 verbonden aan de Rijksuniversiteit en deed daar onderzoek naar de rol van culturele festivals in steden in de Verenigde Staten en West-Europa

Daar komt bij dat het investeren van geld in de kunsten, niet zonder meer tot een kwalitatief beter cultureel en stedelijk klimaat leidt. Als de kunsten alleen worden gebruikt om de stad te verfraaien, kunnen problemen zich op langere termijn ophopen. De niet-controversiële aard van de op kunsten gebaseerde ontwikkeling en de politieke ondersteuning die de kunsten nu genieten, kan daarmee in de nabije toekomst verdwijnen of door een ander instrument worden vervangen. Dit zou hoe dan ook nadelig voor de kunsten zijn. Het geloof in de nieuwe *urban growth machine* is groot, maar twijfels rijzen of de ‘nieuwe’ rol van de kunsten in steden een overschat wondermiddel is of een nieuw stedelijk spel. Whitt stelt dat er veel positieve effecten van de kunsten kunnen worden verwacht. Hij is evenwel voorzichtig en zijn uitspraken beperken zich tot de toekomst; ‘the strategy is relatively new’.⁵⁰

Vermeldenswaardig ten slotte, is de uitspraak van een ondernemer uit New York die zorg draagt voor de herinrichting van gebouwen in het 42nd Street-gebied (met zijn vele seksbioscopen) tot theaters: ‘We find that actors walking around the streets, theater activities in general, give off good vibrations; they make an area more renewable. If cement factories did that, we would be putting them in.’⁵¹ Stadsbestuurders en stedelijke vernieuwers dienen zich te realiseren dat hun ambitieuze cultuurplannen in de toekomstige praktijk wel eens niet veel meer zouden kunnen zijn dan, om met Miss Piggy te spreken, lege snoeppapiertjes of ijsjes zonder chocoladesaus.

* Herziene versie van Engelstalige paper, gepresenteerd tijdens *6th Conference on Cultural Economics* in Umea, Zweden (juni 1990).

Noten

1. In dit artikel worden de begrippen kunst, cultuur en kunsten niet nader gedefinieerd, maar in attenderende betekenis gebruikt.
2. D. Pratley (1989). 'The changing city'. In: *Arts and the changing city: an agenda for urban regeneration*; W. Keens (ed.). Londen: British American Arts Association, p. 13.
3. J.P.L. Burgers (1990). 'Stedelijke revitalisering: over de kleren en de keizer'. In: *Bestuur*, nr. 2, februari, p. 31.
4. N. Nelissen (1990). 'Stedenstrijd heeft gevolgen voor lokaal bestuur'. In: *Bestuur*, nr. 2, februari, p. 37.
5. J. Klaassen (1989). 'Het duurste van het duurste: Duitse steden in race om het culturele prestige'. In: *de Volkskrant*, 3 februari.
6. W. Siebel (1989). 'Die Städte betreiben Kathedralenpolitik'. In: *Die Zeit*, november, p. 55.
7. J. Allen Whitt (1987). 'Mozart in the metropolis: the arts coalition and the urban growth machine'. In: *Urban affairs quarterly*, jrg. 23, nr.1, p. 15.
8. Uitspraken in: J.A. Whitt (1987), p. 26.
9. P. Coenen (1990). 'Kunst in de hoofdrol: de plaats van de cultuur in de hoofdstad'. In: *Publicaties DRO*, nr. 69, mei. Amsterdam: Dienst Ruimtelijke Ordening.
10. M. Greffrath (1988). 'Die Mißbrauchte Kraft des Schönen'. In: *Die Zeit*, november, p. 65.
11. A. Sargent (1990). 'Blueprint for a booming city'. In: *Arts management*, nr. 8, Summer, pp. XI-XII.
12. M. Pittas (1987). 'Mozart in the metropolis'. In: *Urban affairs quarterly*, 9.
13. F. Bianchini c.s. (1988). *City centres, city cultures*. Manchester: CLES.
14. Ibid.
15. M. Greffrath (1988), p. 66.
16. J.A. Whitt (1987), p. 31.
17. T. Wolf (1989). 'Measuring the impact of the arts'. In: *Arts and the changing city: an agenda for urban regeneration*; W. Keens (ed.). Londen: British American Arts Association, p. 20.
18. J. Myerscough (1989). In: *Arts and the changing city: an agenda for urban regeneration*; W. Keens (ed.). Londen: British American Arts Association, p. 17.
19. J. Myerscough (1988). In: *The economic importance of the arts*, Londen: P.S.I..
20. F. Bianchini c.s. (1988), p. 14.
21. Ibid.
22. S. Hietbrink, F. van Puffelen en J.A.M. Wesseling (1985). *De economische betekenis van de professionele kunsten in Amsterdam*. Amsterdam: SEO (SEO-rapport 185).
23. H.S. Perloff (1979). *The arts in the economic life of the city*. Los Angeles: Urban Innovations Group, School of Architecture and Urban Planning, UCLA, (ACA).
24. Ibid, p. 2.
25. Ibid, p. iii.
26. Ibid, p. 67.
27. J. Myerscough (1988), p. 85.
28. Ibid.
29. F. Bianchini c.s. (1988), p. 14.
30. Rijks Planologische Dienst (1989) *Jaarverslag 1988*. Den Haag: Rijks Planologische Dienst, p. 12.
31. H. Glaser. Citaat in: J. Klaassen (1989).
32. M. Greffrath (1988).
33. Hier wordt slechts zeer summier op dit boek ingegaan. Het boek verdient m.i. een aparte beschouwing.
34. B.A. Seaman (1987). 'Arts impact studies: a fashionable excess'. In: *Economic impact of the arts: a sourcebook*; A.J. Radich (ed.).
35. M.D. Schuster (1989). In: *Arts and the changing city: an agenda for urban regeneration*. W. Keens (ed.). Londen: British American Arts Association, p. 15.
36. P. Drake (1989). 'Arts and the changing city'. In: *Artists newsletter*, May, pp. 30-31.
37. H.O. van den Berg (1989). *De toekomst van het kunstbeleid in Amsterdam*. Amsterdam: Cenario.
38. Ibid, p. 39.
39. Ibid, p. 15.
40. Er wordt hier slechts summier op de inhoudelijke betekenis en beperkingen van de economische *impact-studies* ingegaan. Voor een kritische beschouwing en uitgebreide literatuurlijst wordt verwezen naar: B.A. Seaman (1987)
41. Myerscough (1988).
42. Zie voor informatie hierover de evaluatie van Myerscoughs (1988): G. Hughes (1989). 'Rereading Myerscough'. In: *Arts management*, nr. 3, Spring, pp. X-XI.
43. H.O. van den Berg (1989), p. 13.
44. Netzer stelt: 'The local residents may benefit, as they do from a shopping center, but the arts are a major "export industry" only in a very few cities that have two characteristics: (a) the arts and culture are so distinctive in that city that many visitors do come there mainly because of the arts and culture; and (b) the concentration of cultural activities is so large that there are major "agglomeration economies" which means that the multiplier will be large and also that the city may directly export cultural sciences and products.' D. Netzer in een persoonlijk commentaar op de Engelstalige paper (July 5, 1990). Zie ook: Radich (ed.) (1987). *Economic impact of the arts: a sourcebook*.
45. H.O. van den Berg (1989), p. 15.
46. Zonder auteur (1990). 'The most favorable location in the Netherlands'. In: *Financieel-economisch magazine*, nr. 3, p. 24.
47. D. Netzer (1987). In: *Economic impact of the arts: a sourcebook*; A.J. Radich (ed.), p. VIII.
48. B.A. Seaman (1987), p. 71.
49. D. Netzer (1987). In: *Economic impact of the arts: a sourcebook*, A.J. Radich (ed.), p. VI.
50. J.A. Whitt (1987).
51. Citaat in: G. Clark. ('Footlight districts' 1983;) In: J.A. Whitt (1987).

Bibliografische gegevens

Boogaarts, I. (1991) 'Stad, kunst en cultuur: de "nieuwe" rol van de kunst in de stad'. In: *Boekmancahier*, jrg. 3, nr. 7, 26-36.